

387, 417-430, 433; Pezdevî, *Kenzü'l-vüçûl* (Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* içinde, nşr. Muhammed el-Mu'tasim-Billâh el-Bağdâdî), Beyrut 1417/1997, IV, 379-463, 571-579; Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 154; XXV, 21-22; a.mlf., *el-Uşûl* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Haydarâbâd 1372 → Beyrut 1393/1973, II, 332-353; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* (nşr. Muhammed el-Mu'tasim-Billâh el-Bağdâdî), Beyrut 1417/1997, IV, 379-463, 571-579; Molla Fenârî, *Fuşûlü'l-bedâyi'*, İstanbul 1289, I, 283-296; İbnü'l-Hümâm, *et-Taḥrîr* (İbn Emîru Hâc, *et-Taḥrîr ve't-taḥbîr* içinde), Bulak 1316 → Beyrut 1403/1983, II, 172-194; İbn Emîru Hâc, *et-Taḥrîr ve't-taḥbîr*, Bulak 1316 → Beyrut 1403/1983, II, 172-194; Bihârî, *Müselle-mü's-şübûṭ*, Bulak 1324, I, 153-164; Derdîr, *eş-Şerhu's-şâgîr* (nşr. Mustafa Kemâl Vasfî), [baskı yeri yok] 1410/1989 (el-Matbaatü'l-asiyye ve mektebetühâ), II, 543; Bahrülulûm el-Leknevî, *Fevâ-tihu'r-raḥamût* (Gazzâlî, *el-Müstasfâ* içinde), Bulak 1324, I, 153-164; Chafik Chehata, *Etudes de droit musulman*, Paris 1971, s. 105-106, 110-111, 150; Aydın Zevkililer, *Medenî Hukuk*, Diyarbakır 1986, s. 181-261; Özcan Karadeniz Çelebicân, *Roma Hukuku*, Ankara 1986, s. 200-217; Jale Akipek – Turgut Akıntürk, *Türk Medenî Hukuku Başlangıç Hükümleri Kişiler Hukuku*, İstanbul 2007, s. 267-338; Mustafa Dural – Tufan Ögüz, *Kişiler Hukuku*, İstanbul 2009, s. 44-90; "Temyîz", *Mv.F*, XIV, 32-36.

İBRAHİM KÂFİ DÖNMEZ

TENÂFÜR (التنافر)

Kelime veya sözün fesahatini bozan ses uyumsuzluğu anlamında belâgat terimi.

Sözlükte "ürküp kaçmak, hoşlanmamak" anlamındaki **nefr** (**nüfûr**, **nifâr**) kökünden türeyen **tenâfûr** "birbirinden nefret etmek, anlaşmazlığa düşmek; âhenksiz / uyumsuz olmak" demektir. Tenâfûr bir kelime veya sözde fesahate engel teşkil eden niteliklerden olup kelimedeki bulunan tenâfûre "tenâfûr-i hurûf" denir. Bu da kelimeyi oluşturan harflerin söylenişinin dile ağır, işitilmesinin kulağa nâhoş gelmesidir. Tenâfûrün sözde bulunanına "tenâfûr-i kelimât" adı verilir. Sözü meydana getiren kelimelerin tek başına söylenişini kolay ve kulağa hoş gelirken söz içinde ardarda okunduklarında söyleniş güçlüğü ortaya çıkar ve sesleri kulağı tırmalar.

Tenâfûr-i Hurûf. Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), *Kitâbü'l-ʿAyn*'in girişinde harflerin nitelikleri bağlamında tenâfûr-i hurûfun bazı ilkelerine ilk temas eden âlim olmuştur ve ona göre Arap dili hafiflik esasına göre vazedilmiştir. Bu sebeple söyleniş en hafif harfler olan dudaksıllarla (bâ, fâ, mîm) dil ucu harfleri (râ, lâm, nûn), Arapça kelimelerde en çok yer alan harflerdir.

Özellikle dörtlü ve beşli kelimelerdeki telaffuz ağırlığını hafifletmek için bunlardan biri ya da ikisi bulunur, bu da öz Arapça olduklarının göstergesi kabul edilir (I, 51-55). Câhiz bir tür tenâfûr-i hurûf için "iktirâf-ı hurûf", tenâfûr-i kelimât için "iktirâf-ı elfâz" terkiplerini ilk defa kullanan eleştirmendir. Câhiz, iktirâf-ı hurûfta öz Arapça kelimelerde "cîm" in "ق، غ، ط، ض" ve "zây" in "ق، ض، ظ، ذ" harfleriyle aynı kelimedeki bulunmadığını belirtir (*el-Beyân*, I, 69). İbn Cinnî, Arap harflerini söyleniş bakımından hafif ve ağır şeklinde iki kategoride incelemiştir, "ا، ت، ث، س، ل، م، ن، و، ي" harflerinden meydana gelen ziyade harflerini en hafif, boğaz harflerini (ه، ع، غ، ه) en ağır harfler olarak göstermiş, bunların bir kelimedeki ardarda gelmesini tenâfûr-i hurûf sebebi saymıştır. İbn Cinnî, ses uyumu bakımından Arapça kelimeleri üçe ayırmıştır. 1. Mahreci birbirine uzak harflerden oluşan kelimeler en güzel (fasih) kelimelerdir. 2. Muzaaf kelimeler güzellikte ikinci derecededir. 3. Mahreci birbirine yakın harflerden meydana gelen kelimeler fesahatten uzaktır. Arapça kelimelerin çoğu birinci ve ikinci kategoridedir, üçüncü kategoridekilerin kullanılışı azdır ya da reddedilmiştir. Mahreç yakınlığını tenâfûr sebebi sayan İbn Cinnî bunun mutlak bir ölçü kabul edilmemesi gerektiğini, bu hususta en güzel kriterin zevkiselim olduğunu söylemiştir (*Sırru şinâ'ati'l-râb*, II, 811-817). Tenâfûr-i hurûf konusunda İbn Cinnî'den etkilenen İbn Sinân el-Hafâcî de mahreçleri birbirinden uzak harflerden meydana gelen kelimeleri fasih, yakın harflerden oluşanları fesahat dışı saymış, Arap dilindeki kelimelerin çoğunun birinci kategoride yer aldığını belirtmiş ve bunu şöyle açıklamıştır: Harfler birtakım seslerden ibarettir. Onların uzak veya yakın mahreçlerden çıkardıkları ses kompozisyonu renk ve nağme kompozisyonuna benzer. Farklı renk ve nağmelerin bir araya gelmesiyle güzel bir renk ve ses kompozisyonunun, aynı veya yakın renk ve nağmelerin birleşimiyle hoş olmayan bir kompozisyonun meydana gelmesi gibi harfler de bir araya gelince aynı kompozisyonları teşkil eder. Hafâcî, muhtemelen Kur'an ve hadislerde yakın mahreçli bazı kelimelerin varlığını göz önüne alarak uzun söz içinde fasih olmayan bir kelimenin bulunmasının o kelâmın fesahatine zarar vermeyeceğini, yine uzun söz içinde Arapça sayılmayan bir kelimenin varlığının onun Arapça bir söz sayılmasına engel oluşturulmaması örneğiyle açıklamıştır (*Sırrü'l-feşâha*, s. 64-65). Fahreddin er-Râzî de tenâfûrün sebebini mah-

reçlerin yakınlığına bağlamış (*Nihâyetü'l-icâz*, s. 123), ayrıca kelimenin güzelliği için harf sayısının orta düzeyde, hareke sayısının itidal üzere olmasını önemli kabul etmiş, iki harfli kelimelerin sesinin az tatlı, üç harfli kelimelerin en tatlı olduğunu, bunlarda ses dizisinin başlangıcı, ortası ve sonu bulunduğundan dilde akışı daha kolay sağladığını söylemiştir. Bununla birlikte Râzî, fesahat ve belâgatı bu tür lafzî ve fonetik olgulara indirgeyen lafızcı ekol taraftarlarını eleştirmiş; istiare, kinaye, teşbih, fasil-vasil, nazım-telif gibi anlama bağlı konuların ihmal edilmesini doğru bulmamıştır (*a.g.e.*, s. 124-126). Ziyâeddin İbnü'l-Esîr, Arap dilindeki kelimelerin çoğunun uzak mahreçli harflerden meydana geldiğini, bu konuda en güzel kriterin akliselim ve kulak olduğunu, tınısı kulağa hoş gelen ve zevke uygun düşen kelimelerin fasih, aksinin gayri fasih sayıldığını belirtmiştir (*el-Meselü's-sâ'ir*, I, 143, 258-262). Halîl b. Ahmed ve Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'in görüşleri doğrultusunda fikir beyan eden Yahyâ b. Hamza el-Alevî de tenâfûrde son kriter olarak zevkiselimi kabul etmiş "فسيكفيهم" ve "ليستخلفهم" gibi Kur'an ifadelerini (*el-Bakara* 2/137; *en-Nûr* 24/55) uzunluğuna rağmen hafif sayarken İmruülkays'ın "مستشيرات" kelimesini sakil bulmuştur (*et-Tirâzü'l-mütezzamin*, I, 104-120).

Çağdaş belâgat yazarlarından Abdülfetâh Besyûnî kelimenin hafif veya sakil kabul edilmesinde harflerinin mahreç ve sıfatlarıyla dizilişin etkisinin inkâr edilemeyeceğini, ancak bu konuda nihâi hakemin zevkiselim olduğunu vurguladıktan sonra bağlam teorisi denebilecek şu görüşü ileri sürmüştür: Telaffuzu güç ve ağır kelime her zaman sakil olmayabilir. Eğer söz konusu sıklık anlamı daha iyi biçimde yanıtıyor, bağlam ve anlama uygun bir nitelik taşıyorsa o takdirde fesahat dışı değil bizzat fesahat ve belâgatın kendisi demektir. Kadîm belâgatçılar, İmruülkays'ın beytinde geçen "müsteşzirât" kelimesini sert tâ ile cehr sıfatlı zâ arasında yumuşak tınılı "şîn" in bulunması ve kelimenin uzun olması sebebiyle fesahat dışı saymıştır. Ancak kelimenin bağlamı dikkate alındığında sakil değil fasih olduğu ortaya çıkar. Çünkü sevgilisinin gür saçlarını tasvir ettiği bu dizisinde şair, özel bir çabayla başın üstüne kaldırılmış saçları "müsteşzirât" kelimesinin söylenişleriyle en iyi biçimde nitelendirmiştir. Bunun yerine eş anlamlısı olan "مرقتعات" kelimesi kullanılsaydı lafız-anlam uyumu ortadan kalkar, fesahat ve belâgat söz edilemezdi. Aslında bu tür bağlam örnekleri Kur'an-ı Kerim'de çokça yer al-

TENÂFÜR

maktadır. 9 (630) yılında düzenlenen Tebük Seferi'ne katılmak istemeyen imanı zayıf kimselerin durumunu "أَتَقَلَّمْتُمْ" (yere mihlanıp kaldınız, et-Tevbe 9/38) kelimesi, ağır görünmesine rağmen fonetik niteliğiyle bağlama en uygun ifade olduğu için bizâtihi fesahattir. Hûd sûresindeki (11/28) "أَنْزَلْنَاهُمْ مَكْمُوهًا" ... "فَعَمَّيْتُمْ" ifadeleri de böyledir (*İlmü'l-me'ânî*, I, 13-16). Bir kimseyi cehennem ateşinden çekip çıkarmanın güçlüğünü fonetik nitelikte de desteklediği için "زَحْرَحَ" (Âl-i İmrân 3/185), her şeyi kasıp kavurarak Âd kavmini helâk eden rüzgârın eylemine en uygun nitelime olduğu için "صَرَصَرَ" kelimeleri fesahat ve belâgat örnekleridir. Bütün dillerde gelişme ağırdan hafife doğru bir seyir izler, ağır sesler ölümlü veya değişim ve dönüşüme uğrar. Arap dilinde ağır seslerle kelimelerde görülen fonetik güçlükler idgam, ibdâl, i'lâl, kalb, hazif, teshîl, imâle gibi kuralarla hafifletilmiştir.

Tenâfür-i Kelimât. Eleştirmen ve şair Halef el-Ahmer (ö. 180/796 [?]) şiir eleştirisi bağlamında tenâfür-i kelimâta belki de ilk değinen edip olmuştur. Halef, bir beytinde dizeyi meydana getiren kelimeler arasındaki fonetik uyumsuzluğu üvey evlâtlar arasındaki anlaşmazlık örneğiyle açıklar: "فِعْضُ قَرِيضِ الْقَوْمِ أَوْلَادُ عِلَّةٍ / يَكْدُ لِسَانِ النَّاطِقِ الْمَتَحَفِظِ" (Bazı şairlerin kıta ve dizeleri üvey evlâtlar gibidir, okumak isteyen ve ezberlemeye çalışan kimsenin dilini yorar; Câhiz, *el-Beyân*, I, 67). Çölden Basra'ya gelip çocuklara fasih dil öğreticiliği yapan, Ebû Ubeyde et-Teymî, Asmaî ve İbn Selâm el-Cumahî gibi dilcilerin faydalandığı bedevîlerden Ebû'l-Beyda Es'ad b. Ebû İsmet er-Riyâhî bir beytinde buna paralel bir yaklaşım ortaya koymuştur (a.g.e., a.y.); "وَشِعْرُ كَبِيرِ الْكَبِشِ فَرَّقَ بَيْنَهُ / لِسَانُ دَعِيٍّ فِي الْقَرِيضِ دَخِيلٍ" (Nice şiir var ki koç dışkısı gibi tane tane, onu parça parça kılmıştır şiirde üvey evlât ve yanaşma konumundaki şairin dili). Kötü şiirin nitelikleri bağlamında bu beyti nakleden Câhiz en iyi şiirin kelimeleri birbiriy-le kaynaşmış, mahreçleri kolay, tek kalıba dökülmüş gibi beyitlerinin cüzleri tek lafız, her lafız tek harfmış gibi, dilde yağ gibi kayan şiir olduğunu belirtmiş ve tenâfür-i kelimât hususunda en ağır beyitlerden şu dizeleri ilk defa o nakletmiştir: "قَبْرِ حَرْبٍ وَقَبْرِ حَرْبٍ قَبْرِ حَرْبٍ" (Harb'in kabri ıssız bir yerdedir; Harb'in kabrinin yanında hiçbir kabir yoktur). Bu beytin Ebû Süfyân'ın babası Harb b. Ümeyye hakkında söylendiği ve cin şiirlerinden sayıldığı kaydedilir. Âhenksizlik sebebiyle daha zor olan beyitler okunabildiği halde yukarıdaki beytin dil sürçmesi yüzünden ardarda üç defa söy-

lenemediği belirtilir (Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 65; *Kitâbü'l-Hayevân*, VI, 207-208). Abdülkâhir el-Cürçânî, Câhiz'in fikirlerini aktardıktan sonra fesahati lafızların uyumuna ve harflerin fonetik âhengine indirgemenin, bu suretle fesahati belâgatın kapsamından çıkarmanın isabetli görünmediğini, lafzî uyumların belâgatta bir dereceye kadar yeri bulunmakla birlikte belâgatın ve Kur'an'ın i'câzının bunlardan ibaret olmadığını söyler. Ona göre asıl i'câz ve belâgat delâlet açıklığı, işaret doğruluğu, tertip güzelliği, teşbih, tafsil, icâz, fasıl-vasıl, hazif, tekit, takdim-tehir gibi semantik özelliklerle ortaya çıkar (*Delâ'ilü'l-i'câz*, s. 57-62). Fahreddin er-Râzî, Hatîb el-Kazvîni, Bahâeddin es-Sübkî, Teftâzânî, İbn Ya'kûb el-Mağribî ve Abdülfettâh Besyûnî gibi belâgat yazarları da benzer örneklere temas etmiştir. Ebû Temmâm'ın şu beyti tenâfür-i kelimât için yaygın örneklerden sayılmıştır: "كَرِيمٌ مَتَى أَمْدَحُهُ أَمْدَحُهُ وَوَادِيٌّ مَتَى أَمْدَحُهُ أَمْدَحُهُ" (Öyle asil ve civanmert bir yiğit ki onu ne zaman översem överim kâinat da benimle birlikte, ne zaman yerersem yererim tek başına kalmış vaziyette, *Divân*, II, 116).

BİBLİYOGRAFYA :

Hañîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn* (nşr. Mehdi el-Mahzûmî – İbrâhim es-Sâmerrâî), Beyrut 1408/1988, I, 51-55; Ebû Temmâm, *Divân* (nşr. M. Abdüh Azzâm), Kahire 1951, II, 116, 256, 307; Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 62-69; a.mlf., *Kitâbü'l-Hayevân*, VI, 207-208; İbn Cinnî, *Sırru şinâ'ati'l-i'râb* (nşr. Hasan Hindâvî), Dimaşk 1405/1985, II, 811-817; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-Umde* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1353/1934, I, 228, 231-232; Abdülkâhir el-Cürçânî, *Delâ'ilü'l-i'câz* (nşr. Mahmûd M. Şâkir), Kahire 1404/1984, s. 57-62; İbn Sinân el-Hafâcî, *Sırrü'l-feşâha*, Beyrut 1402/1982, s. 64-65; Fahreddin er-Râzî, *Nihâyetü'l-icâz fi dirâyeti'l-i'câz* (nşr. Bekrî Ş. Emîn), Beyrut 1985, s. 123-126; Ziyâeddin İbnü'l-Esir, *el-Mesellû's-sâ'ir* (nşr. Ahmed el-Havfî – Bedevî Tabâne), Riyad 1403/1983, I, 143, 258-262; Şürûhu't-Telhîş, Kahire 1937, I, 76-83, 99-101; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, Kahire, ts., s. 2, 25; Yahyâ b. Hamza el-Alevî, *et-Tirâzü'l-mütezammin li-esrâri'l-belâga*, Beyrut 1402/1982, I, 104-120; Teftâzânî, *el-Mu'tavvel*, İstanbul 1300, s. 16, 20; İsamüddin el-İsferâyîni, *el-A'tvel*, İstanbul 1284, I, 18, 23; Abdürrahîm b. Ahmed el-Abbâsî, *Me'âhidü't-tenşîş* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1367/1947, I, 35-37; Meccî Vehbe – Kâmil el-Mühendis, *Mu'cemü'l-muştalahâti'l-Arabiyye fi'l-luğa ve'l-edeb*, Beyrut 1979, s. 69; Bedevî Tabâne, *Mu'cemü'l-belâgati'l-Arabiyye*, Riyad 1402/1982, II, 862-863; Besyûnî Abdülfettâh Besyûnî, *İlmü'l-me'ânî*, Kahire 1408/1987, I, 13-16, 21-22; Ebû'l-Kâsım Râdfer, *Ferheng-i Belâg-i Edebî*, Tahrân 1368 hş., I, 418-419; Ahmed Matûb, *Mu'cemü'l-muştalahâti'l-belâgiyye ve'teavü-rühâ*, Beyrut 1996, s. 422; İbrâhim Enis, *el-Esvâtü'l-luğaviyye*, Kahire, ts. (Mektebetü nehdati Mısır), tür.yer.

İSMAIL DURMUŞ

□ TÜRK EDEBİYATI. Tenâfüre Türkçe'de "ses itişmesi" denir. Kelimedeki tenâfüre tenâfür-i hurûf, cümlelerin söz diziminde tenâfür-i kelimât (tenâfür-i elfâz) adı verilir. Batı retorikindeki karşılığı olan "kakofoni" (cacophonie), tenâfürün her iki şeklini de içine alan bir terimdir.

Tenâfür-i Hurûf. Kelimeyi oluşturan harflerin ses yönünden uyumsuz olmasıdır. Ses uyumsuzluğu, mahreç bakımından birbirine yakın harflerin aynı kelimedeki toplanmasıyla meydana gelir. Bu kelimeler dil üzerinde bir ağırlığa sebebiyet verdiği için söyleyiş güçlüğüne yol açar. "İstatistik, istidâdât, haşhaş, selâsetsizlik" gibi yabancı kelimeler yanında "çürütücülerce, gözlemlemek, koşullaştırılmışlık, kırkırttırmak, işsiz güçsüz" gibi Türkçe kelimeler de ses itişmesi örneklerindedir. Bu kelimeler söyleyiş güçlüğü yanında işitme zevkini de bozduğundan, bu olumsuz etkinin giderilmesi için bazı ses değişiklikleri meydana gelir; "ufakçık" kelimesinin "ufacık", "küçükçük" kelimesinin "küçücük" şekline dönüşmesi gibi. Edebî metinlerde de tenâfür-i hurûf örneklerine rastlamak mümkündür ve bunlar fesahat bakımından kusurlu görülür. Meselâ Yûnus Emre'nin, "Asâyıla Mûsâyıla kaçtım çıktım Tûr dağına / İbrâhim ile Mekke'ye bünyâd birağandaydım" beytindeki "birağandaydım" kelimesi tenâfüre örnek gösterilir (Saraç, s. 35). Nâbî'nin, "Açılmış gül gül olmuş safha-i rûyu semenlenmiş / Letâfet kat kat olmuş ârızında nesterenlenmiş" beytindeki "nesterenlenmiş" sözü de söyleyiş güçlüğü yüzünden tenâfüre örnek teşkil eder. Bu kelime, beyitteki diğer kelimelerden gerek harf sayısı gerekse mahreçlerinin uyumsuzluğu bakımından ayrılmakta ve beytin fesahatini engellemektedir. Ancak bir kavramı anlatabilmek için özellikle tekrarlarla bazan ses itişmesi göz ardı edilebilir; "tatsız tuzsuz" gibi.

Tenâfür-i Kelimât. Cümlelerin söz dizimini meydana getiren kelimelerin tek başına fasih olmasına karşılık ardarda geldiklerinde telaffuzu güçleştirmesidir. Çoğu zaman benzer seslerin bulunduğu kelimelerin bir araya gelmesiyle oluşan bu durum bazan da birbiriy-le imtizâç edemeyen / itişen seslerden kaynaklanır; "Uyuyormuş, ses istemezmiş"; "Aşçı, aş pişmiş mi?"; "elli lira" gibi. Bu tür ses uyumsuzluğu fiil yapım ve çekim eklerinin bir cümlede sıkça tekrarlanmasıyla da ortaya çıkar. Ayrıca zincirleme isim tamlamaları tamlama eklerindeki ses tekrarı sebebiyle fesahati ihlâl eden unsurlardan kabul edilmiştir. Birkaç kelimedeki teşekkül eden ek-